

Ірина Миколаївна ПОПОВИЧ,

кандидат юридичних наук

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)

ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених аргументовано, що стан забезпечення законності під час здійснення правосуддя являє собою ступінь додержання вимог Конституції та законів України, а також принципів верховенства права та законності суддями під час здійснення правосуддя. Узагальнено, що стан забезпечення законності під час здійснення правосуддя являє собою ступінь додержання вимог Конституції та законів України, а також принципів верховенства права та законності суддями під час здійснення правосуддя. Окрім того, саме стан забезпечення законності відображає рівень довіри суспільства до судової влади в цілому.

Зауважено, що на стан забезпечення законності впливають різні фактори, такі, як: кількість справ, які розглядає суддя (завантаженість суддів); рівномірний розподіл суддів по території України відповідно до кількості населення; відкритість судового розгляду справ для громадськості (публічність, відкритість та прозорість судової системи); існування якісної системи добору кадрів, що дозволяє обіймати посаду судді особі, яка має належну кваліфікацію в правовій сфері та високу морально-психологічну характеристику особистості, що виключає правовий нігілізм та низьку особистісну культуру; швидке розслідування можливих дисциплінарних правопорушень, у тому числі реагування на повідомлення в соціальних мережах та інших засобах інформації на корупційні та інші правопорушення окремими суддями; наявність чіткого механізму звільнення судді з посади при порушенні ним антикорупційного законодавства.

Констатовано, на сучасний стан забезпечення законності під час здійснення правосуддя навряд чи можна назвати задовільним, що обумовлено надмірною завантаженістю суддів, їх нерівномірним розподіленням (дефіцитом суддівських кадрів), високим рівнем корумпованості суспільства тощо.

Ключові слова: забезпечення, законність, правосуддя, суди, судді, правове регулювання.

Постановка проблеми. Правосуддя є найважливішим засобом забезпечення дотримання законів в будь-якій цивілізованій країні світу. Незалежне та неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку

суспільства і держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права¹. Головною умовою цього є забезпечення законності під час реалізації самого правосуддя уповноваженими органами. Адже справедливим є те, що зміцнення правопорядку у суспільстві неможливе без забезпечення законності в діяльності самого державного апарату, без ліквідації негативних явищ, наприклад, корупції. Зрештою, найважливішою умовою зміцнення законності і правопорядку є всебічне розгортання демократичних засад у всіх сферах суспільного життя, зокрема, і в діяльності державного апарату². З'ясування стану законності під час здійснення правосуддя на сьогодні є важливим для виокремлення тих чинників, що впливають на його стан та, відповідно, в подальшому визначення шляхів їх зміни з метою підвищення якості правосуддя.

Окремим проблемним питанням, присвяченим забезпеченню законності правосуддя, присвячували увагу О. О. Вітушинська, К. В. Гусаров, В. М. Лаговський, Б. В. Малишев, Г. О. Попадинець, В. Б. Татаренко, О. В. Щерблюк та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у зазначеній сфері залишається низка проблем, що обумовлює необхідність здійснення комплексної оцінки стану забезпечення законності під час здійснення правосуддя.

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику стану забезпечення законності під час здійснення правосуддя. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити зміст категорії законність; здійснити аналіз наукових поглядів вчених, які займалися вказаною проблематикою; розкрити положення норм чинного законодавства, яке регулює суспільні відносини у досліджуваній сфері суспільного життя.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що законність називають однією з найважливіших засад існування демократичної держави в сучасному світі. При цьому відмічають деформаційні прояви законності як наслідок соціально-економічної та політичної кризи останніх років. Л. М. Мозолюк-Боднар підкреслює загальноновизнаний факт того, що українське суспільство підійшло до небезпечної межі ігнорування законності, коли не виконуються, спотворюються, ігноруються встановлені норми права, внаслідок чого ускладнюється функціонування суспільних відносин у різних сферах, що безпосередньо призводить до деформації законності³. Отже, авторка

¹ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>

² Мозолюк-Боднар Л. М. Деформація законності: сутність та основні шляхи подолання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). 2018. С. 17.

³ Мозолюк-Боднар Л. М. Деформація законності: сутність та основні шляхи подолання.

наголошує на тому, що деформація законності є загальносуспільним явищем, що проявляється у всіх сферах сучасного буття, як у публічно-владній діяльності, так і у повсякденному житті пересічних громадян.

Також деформація законності обумовлена серед іншого й зниженням якості самих законів. Поняття «якість закону» (quality of law) або «принцип зрозумілих правил» (understandable rules) охоплює собою такі характеристики відповідного акту законодавства, як чіткість, точність, недвозначність, зрозумілість, узгодженість, доступність, виконуваність, передбачуваність та послідовність. Ці характеристики стосуються як положень будь-якого акту (норм права, які в ньому містяться), так і взаємозв'язку такого акту з іншими актами законодавства такої ж юридичної сили. Категорія «якість закону» є основою правового порядку, що ґрунтується на верховенстві права (принцип правовладдя; rule of law), оскільки однією з вимог цього принципу є юридична визначеність (legal certainty), яка є істотно важливою у питаннях довіри суспільства до судової системи, а також для гарантування ефективності підприємницької діяльності та привабливості інвестиційного клімату (передумов економічного розвитку держави). Установивши невідповідність акту законодавства критерію «якість закону» суд, за загальним правилом, повинен тлумачити національне законодавство таким чином, щоб результат цього тлумачення відповідав верховенству права з урахуванням усіх складових цього принципу, зокрема, справедливості та розумності (врахування при вирішенні публічно-правового спору загальних (суспільних) інтересів)¹. Таким чином, врахування суддями вимог «якості закону» при вирішенні конкретних справ, застосування його норм в контексті забезпечення «прав та свобод людини» є важливим фактором реалізації правосуддя.

М. Г. Колодяжний підкреслює, що оцінювати стан забезпечення законності, зокрема в антикорупційній діяльності суддів, слід не за кількістю розглянутих проваджень, а за іншими індикаторами (об'єктивність і справедливість винесеного судового рішення; урахування усіх обставин справи про вчинення корупційного кримінального правопорушення; захист прав усіх учасників судового процесу; вжиття усіх можливих заходів, спрямованих на розшук і повернення до Державного бюджету злочинних корупційних активів; відсутність штучного затягування справи; питома вага запобіжних заходів у виді особистого зобов'язання, особистої поруки, застави чи домашнього арешту, особливо обраних так званим VIP-корупціонерам, щоб не допустити ухилення останніх від правосуддя)². Високий рівень перерахованих індикаторів можливий лише за умов дійсної незаангажованості суддів. Остання

Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Вип. 1 (22). 2018. С. 16.

¹ Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1011199>.

² Колодяжний М. Г. Корупція у судовій системі України: стратегії запобігання. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*. Харків. 2017. С. 107.

досягається різними шляхами.

Отже, додержання законності при здійсненні правосуддя є одним із найважливіших показників демократичності країни, її місця в глобальному рейтингу цивілізованих країн. Місця, які займає Україна за цим рейтингом, дуже далекі від тих, які обіймають країни ЄС. Інтеграційні процеси до країн ЄС визначено пріоритетом розвитку нашої держави. Отже, важливо з'ясувати, які фактори негативно впливають на стан законності в правосудді. Так, М. Г. Колодяжний зазначає, що однією з основних загальних стратегій є демократизація системи правосуддя, що полягає у: не допущенні незаконного протекціонізму під час призначення конкретних кандидатів на посаду судді. У такому разі просунення певними політичними силами таких кандидатів може згодом бути використано для прийняття цими суддями неправомірних рішень, що ураховуватимуть і захищатимуть інтереси представників відповідних політичних сил¹. Разом із цим О. С. Ткачук під час свого головування в Раді суддів України відмічав, що політичний вплив існував раніше у тій формі, коли Верховна Рада України обирала суддів безстроково, у зв'язку з тим, що Президент призначав суддів вперше на 5 років. Сучасна система призначення суддів знаходиться в руках судової влади та органів, що сформовані Радою суддів України та З'їздом суддів, – це Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України і Національна школа суддів України. Всі ці органи, які зайняті підбором кадрів, знаходяться всередині органів суддівського самоврядування. Проте існує вплив бізнесу або людей, зацікавлених у вирішенні якоїсь справи, як ментальний та економічний чинники впливу на суддів². Думку про наявність фактичного політичного впливу на суддів висловлює суддя-речник Шостого апеляційного адміністративного суду О. Епель, яка підкреслює наявність фактів втручання у здійснення правосуддя шляхом використання засобів масової інформації, негативних висловлювань на адресу суддів від представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, народних депутатів тощо. Суддя наголошує на тому, що хоча законодавча заборона на втручання існує, а фактично можна говорити про фізичний і психологічний тиск (у тому числі внаслідок проведення мітингів, пікетів перед приміщеннями судів, блокування судових установ та залів засідань); про інформаційний тиск (унаслідок публічних заяв та за допомогою ЗМІ); про тиск з боку правоохоронних органів. При цьому речниця звертає увагу на рекомендації CM/Rec (2010) 12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 КМ РЄ наголосив, що судді не зобов'язані роз'яснювати, якими переконаннями вони керувалися при прийнятті рішень (п.15). Коментуючи рішення суддів, виконавча та законодавча влада мають уникати критики, яка може послабити

¹ Колодяжний М. Г. Корупція у судовій системі України: стратегії запобігання. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*. Харків. 2017. С. 106.

² Ткачук О., Чернишук П. «В Україні немає політичного впливу на суди та суддів», – Олег Ткачук. *Юридична Газета*. № 38 (640). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/v-ukrayini-nemae-politichnogo-vplivuna-sudi-ta-suddiv--oleg-tkachuk.html>.

незалежність судової влади або довіру суспільства до неї. Їм також слід уникати дій, які можуть поставити під сумнів їхнє бажання виконувати рішення суддів, за винятком випадків, коли вони мають намір подати апеляцію (п.18 рекомендацій)¹. Отже, з одного боку, завдяки реформам в системі правосуддя, зокрема щодо призначення суддів на посади, було усунуто можливість прямого політичного впливу на суддів, одночасно з цим вплив зі сторони політичних партій, громадських організацій та інших суб'єктів, у тому числі й через використання засобів масової інформації, залишається. Представляється недоцільним включати громадські обговорення питання законності рішень суддів, у тому числі через ЗМІ, до способів політичного впливу, що виключає можливість об'єктивного розгляду справ суддями.

В. Дженнет при аналізі корупційних ризиків останніх реформ у суддівській системі України відмічає, що для того, аби уникнути суддівської корупції, адвокати і їхні клієнти змушені витратити чимало коштів на впровадження стратегії розгляду їхніх справ з доступом громадськості. Ця стратегія передбачає залучення PR-компаній та засобів масової інформації до висвітлення судових проваджень, яке спрямоване на те, аби придушувати спроби суддів корумповано затримувати чи ігнорувати судові провадження, адже вони отримують хабарі чи іншим чином зазнають впливу з боку приватних осіб чи політиків із приватними чи політичними інтересами. Відвідувачам суду з широкими кишенями стратегія забезпечення публічності доступна; а от бідні відвідувачі суду чи відвідувачі з середнім рівнем доходів страждають найбільше і перебувають під тиском залучення до корупційних злочинів задля забезпечення необхідних результатів судового розгляду справи². Корупційні прояви в системі судів України, нажаль, залишаються вагомим негативним фактором, який впливає на стан законності під час здійснення правосуддя. Одним із засобів боротьби із корупційними проявами є посилення видів юридичної відповідальності. Зокрема, А. В. Лемешенко наголошує на необхідності посилення відповідальності за корупційні правопорушення, що на її погляд, має бути складовою механізму повноцінної протидії корупції, котра виконуватиме превентивну функцію. Тому, авторка пропонує ініціювати законодавчі зміни, зокрема, що стосуватимуться: посилення кримінальної відповідальності за корупційні та пов'язані із корупцією правопорушення; зміни строків досудового розслідування із впливом, яких відбувається автоматичне закриття розслідування³. Натомість означена пропозиція

¹ Епель О. Суддя-речниця Оксана Епель: «Якщо в державі дозволяється тиск на суддів, це автоматично нівелює будь-які досягнення демократії». Сайт шостого апеляційного адміністративного суду. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/media-kaas/news/3694-suddya-rechnitsya-oksana-epel-yakshcho-v-derzhavi-dozvolyaetsya-tisk-na-suddiv-tse-avtomatichno-nivelyue-bud-yaki-dosyagnennya-demokratiji.html>.

² Дженнет В. Корупційні ризики останніх реформ у судовій системі України. Кемонікс Інтернешнл Інк, 2017. С. 12.

³ Лемешенко А. В. Посилення відповідальності за корупційні правопорушення. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/236740>.

відносно представників здійснення правосуддя (суддів) не отримала підтримки.

Окрім корупційних ризиків стан законності визначається й іншими факторами. Зокрема, слід погодитися з тим, що на стан законності впливають також і організаційні фактори: організаційна структура апарату, кваліфікація службовців, ефективність діяльності системи правової підготовки кадрів, чіткий і раціональний розподіл повноважень та ін.¹ О. Колич та В. Данів підкреслюють наявність організаційних проблем функціонування судової системи, що значно позначаються на стані законності при відправленні правосуддя. Так станом на 31.12.2021 р. гранична кількість посад суддів – 7 304. Кількість осіб, призначених (обраних) на посаду судді, станом на 31.12.2021 р. – 5 236 / 72 % від граничної кількості посад суддів. Із наведеного автори підкреслюють факт наявності браку, оскільки 28 % суддів в Україні не вистачає. Для вирішення цієї проблеми, на думку дослідників, в Україні потрібно спочатку запустити Вищу кваліфікаційну комісію суддів України. Наступний крок – це скоротити процес добору суддів, створити зовнішнє незалежне оцінювання для суддів та складанням практичного екзамену з написанням судового рішення².

Зазначене підтверджується також і в даних опублікованих Рахунковою палатою України, яка провела аудит ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення виконання функцій та завдань апеляційними господарськими судами впродовж 2020–І півріччя 2023 років. Нею підкреслюється факт недостатнього фінансування апеляційних господарських судів. Незадоволення державою в повному обсязі потреб АГС у кадровому, фінансовому та матеріально-технічному забезпеченні створює ризики недосягнення судами основної мети їх діяльності – здійснення доступного, своєчасного та якісного судочинства. Серед виявлених проблем: збільшення кількості невіршених справ (станом на 31.12.2022 не розглянуто 6,4 тис. справ (28% кількості розглянутих справ у 2022 році); неповне фінансове забезпечення АГС (64,9% – 82,3% потреби); збільшення строків розгляду справ (99 – 109 днів); збільшення на 21,4% питомої ваги змінених чи скасованих касаційною інстанцією рішень АГС; негативна динаміка заповнення посад суддів і працівників апарату суду (кадровий дефіцит в АГС – 87 суддів, або 40% тимчасово визначеної кількості суддів); відсутність фінансування на розвиток АГС (менше ніж 0,1% виділених 0,6 млн грн у 2020 році, у 2021 – 0,8 млн грн); недоліки внутрішнього контролю та управління фінансовими ресурсами³. Причинами

¹ Свида Т. Режим законності в діяльності виконавчої влади. Ужгород : УжДІП, 1998. С. 5.

² Колич О., Данів В. Система правосуддя в Україні та проблеми її функціонування в умовах воєнного стану. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3 (35). С. 78.

³ Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення виконання функцій та завдань апеляційними господарськими судами. Рішення Рахункової палати 19.12.2023 р. № 30-1. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/30-1_2023/Zvit_30-1_2023.pdf.

цього названо: законодавчі розбіжності в частині фінансового забезпечення судів; незадоволення державою в повному обсязі потреб у бюджетних асигнуваннях; невизначення граничної чисельності суддів; тривале невиконання повноважень Вищої кваліфікаційної комісії суддів (з листопада 2019 до червня 2023 року) та Вищою радою правосуддя (з лютого 2022 по січень 2023 року) щодо добору суддів; невизначення співвідношення штатних посад працівників апарату суду до посад суддів та ін.¹

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що стан забезпечення законності під час здійснення правосуддя являє собою ступінь додержання вимог Конституції та законів України, а також принципів верховенства права та законності суддями під час здійснення правосуддя. Окрім того, саме стан забезпечення законності відображає рівень довіри суспільства до судової влади в цілому.

Варто також зауважити, що на стан забезпечення законності впливають різні фактори, такі, як: кількість справ, які розглядає суддя (завантаженість суддів); рівномірний розподіл суддів по території України відповідно до кількості населення; відкритість судового розгляду справ для громадськості (публічність, відкритість та прозорість судової системи); існування якісної системи добору кадрів, що дозволяє обіймати посаду судді особі, яка має належну кваліфікацію в правовій сфері та високу морально-психологічну характеристику особистості, що виключає правовий нігілізм та низьку особистісну культуру; швидке розслідування можливих дисциплінарних правопорушень, у тому числі реагування на повідомлення в соціальних мережах та інших засобах інформації на корупційні та інші правопорушення окремими суддями; наявність чіткого механізму звільнення судді з посади при порушенні ним антикорупційного законодавства.

Отже, на сучасний стан забезпечення законності під час здійснення правосуддя навряд чи можна назвати задовільним, що обумовлено надмірною завантаженістю суддів, їх нерівномірним розподіленням (дефіцитом суддівських кадрів), високим рівнем корумпованості суспільства тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1011199>.

¹ Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення виконання функцій та завдань апеляційними господарськими судами. Рішення Рахункової палати 19.12.2023 р. № 30-1. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/30-1_2023/Zvit_30-1_2023.pdf.

2. Дженнет В. Корупційні ризики останніх реформ у судовій системі України. Кемонікс Інтернешенл Інк, 2017. 50 с.
3. Епель О. Суддя-речниця Оксана Епель: «Якщо в державі дозволяється тиск на суддів, це автоматично нівелює будь-які досягнення демократії». Сайт шостого апеляційного адміністративного суду. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/media-kaas/news/3694-suddya-rechnitsya-oksana-epel-yakshcho-v-derzhavi-dozvolyaetsya-tisk-na-suddiv-tse-avtomatichno-nivelyue-bud-yaki-dosyagnennya-demokratiji.html>.
4. Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на забезпечення виконання функцій та завдань апеляційними господарськими судами. Рішення Рахункової палати 19.12.2023 р. № 30-1. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/30-1_2023/Zvit_30-1_2023.pdf.
5. Колич О., Данів В. Система правосуддя в Україні та проблеми її функціонування в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2022. № 3 (35). С. 74–80.*
6. Колодяжний М. Г. Корупція у судовій системі України: стратегії запобігання. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*. Харків. 2017. С. 106–107.
7. Лемешенко А. В. Посилення відповідальності за корупційні правопорушення. Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/236740>.
8. Мозолюк-Боднар Л. М. Деформація законності: сутність та основні шляхи подолання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). 2018. С. 16–19.
9. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.
10. Свида Т. Режим законності в діяльності виконавчої влади. Ужгород : УжДІЕП, 1998. 20 с.
11. Ткачук О., Чернишук П. «В Україні немає політичного впливу на суди та суддів», – Олег Ткачук. *Юридична Газета*. № 38 (640). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/v-ukrayini-nemae-politichnogo-vplivu-na-sudi-ta-suddiv--oleg-tkachuk.html>.

Стаття надійшла до редакції 22.08.2024

Iryna M. POPOVICH,
PhD in Law
(National Scientific Center «Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science
Institute» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

CHARACTERISTICS OF THE STATE OF ENSURING LEGALITY DURING

THE ADMINISTRATION OF JUSTICE

The article, based on the analysis of scientific views of scientists, argues that the state of ensuring legality during the administration of justice is the degree of compliance with the requirements of the Constitution and laws of Ukraine, as well as the principles of the rule of law and legality by judges during the administration of justice. It is generalized that the state of ensuring legality during the administration of justice is the degree of compliance with the requirements of the Constitution and laws of Ukraine, as well as the principles of the rule of law and legality by judges during the administration of justice. In addition, the state of ensuring legality reflects the level of public trust in the judiciary as a whole.

It is noted that the state of ensuring legality is influenced by various factors, such as: the number of cases considered by a judge (judge workload); uniform distribution of judges across the territory of Ukraine in accordance with the population; openness of judicial consideration of cases to the public (publicity, openness and transparency of the judicial system); the existence of a high-quality personnel selection system that allows a person with appropriate qualifications in the legal field and high moral and psychological characteristics of the personality to hold the position of judge, which excludes legal nihilism and low personal culture; rapid investigation of possible disciplinary offenses, including responding to reports on social networks and other media about corruption and other offenses by individual judges; the presence of a clear mechanism for dismissing a judge from office if he violates anti-corruption legislation.

It was stated that the current state of ensuring legality in the administration of justice can hardly be called satisfactory, which is due to the excessive workload of judges, their uneven distribution (deficit of judicial personnel), high level of corruption in society, etc.

Keywords: *ensuring, legality, justice, courts, judges, legal regulation.*